

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS OF THE FUTURE TEACHER: THEORETICAL ASPECT

У статті проаналізовано історичний досвід та вітчизняні педагогічні традиції із розвитку вмінь педагогічного спілкування майбутнього вчителя. Виявлено та охарактеризовано основні чинники, що впливають на формування комунікативних умінь. Аналіз сучасної педагогічної практики засвідчує наявність суперечностей між високим рівнем професійних знань, умінь, навичок викладачів закладів вищої освіти і неспроможністю передати їх студентам, невмінням залучати їх до творчої діяльності, створювати доброзичливу атмосферу, встановлювати з ними психологічний і педагогічний контакт, керувати власним емоційним станом. Причиною багатьох проблем, які виникають у педагогічній взаємодії, є недостатній рівень сформованості комунікативних умінь викладача. Генеза проблеми засвідчує, що вирішальну роль у формуванні взаємин педагога й учнів, відводиться наявності в учителя необхідних професійних умінь, навичок комунікативної компетентності. В статті розглянуто проблему розвитку вмінь педагогічного спілкування, що базується на оволодінні риторичним мистецтвом, саморегуляції почуттів, урахуванні психічного стану суб'єктів комунікативної взаємодії. Проаналізовано сучасні наукові дослідження з даної тематики. Відзначено, що однією зі складових професійної компетентності вчителя є розвиток умінь педагогічного спілкування. Подано характеристику сутності комунікативної компетентності майбутнього вчителя, проаналізовано сучасний стан формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів; обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців під час навчання, вивчено стан проблеми формування комунікативних умінь та навичок майбутніх викладачів та визначено основні поняття дослідження, виявлено специфіку формування комунікативних умінь та навичок майбутніх вчителів.

Ключові слова: педагогічне спілкування, вміння, навчання, учитель, учень, особистість, досвід.

The article analyzes the historical experience and domestic pedagogical traditions in the development of pedagogical communication skills of the future teacher. The main factors affecting the formation of communicative skills have been identified and characterized. The analysis of modern pedagogical practice proves the existence of contradictions between the high level of professional knowledge, skills, and abilities of teachers of higher education institutions and the inability to transfer them to students, the inability to involve them in creative activities, create a friendly atmosphere, establish psychological and pedagogical contact with them, to manage one's own emotional state. The reason for many problems that arise in pedagogical interaction is an insufficient level of formation communication skills of the teacher. The genesis of the problem proves that the decisive role in the formation of the relationship between the teacher and the students is assigned to the teacher's availability of the necessary professional skills, communicative competence skills. The article deals with the problem of developing pedagogical communication skills, which is based on mastering the art of rhetoric, self-regulation of feelings, taking into account the mental state of the subjects of communicative interaction. Modern scientific research on the given topic is analyzed. It was noted that one of the components of a teacher's professional competence is the development of pedagogical communication skills. The characteristics of the essence of the future teacher's communicative competence are presented, the current state of formation of the future teachers' communicative competence is analyzed; the pedagogical conditions for the formation of communicative competence of future specialists during training were substantiated, the state of the problem of the formation of communicative abilities and skills of future teachers was studied and the main concepts of the research were defined, the specifics of the formation of communicative abilities and skills of future teachers were revealed.

Key words: pedagogical communication, skills, education, teacher, student, personality, experience.

УДК 378:373.3
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.2.5>

Самойленко Н.І.,
канд. іст. наук,
доцент кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми. Духовне та інтелектуальне відродження українського народу, визначення пріоритетних прав і переосмислення загальнолюдських цінностей вимагають пошуку інноваційних підходів до організації освітнього процесу, впровадження сучасних педагогічних технологій, які сприяють вирішенню проблем освіти в умовах державотворення України.

Ефективність виконання цих завдань безпосередньо залежить від рівня професійно значущої майстерності вчителя. Саме вчитель-творець є головним генератором формування цілісної гармонійної особистості, стратегом і суб'єктом життя.

Він повинен вміти розкрити, захопити і провести кожного учня через цікаву, змістовну, особистісно і суспільно значущу діяльність.

Основою діяльності вчителя та його професійної відповідності є рівень педагогічної комунікативної майстерності, що ґрунтується на володінні ораторським мистецтвом, саморегуляції почуттів, урахуванні психічного стану суб'єктів комунікативної взаємодії.

Результати дослідження проблеми свідчать про те, що в Україні накопичено певний досвід розвитку педагогічних комунікативних навичок. Проте для реалізації їхнього творчого потенціалу

багатогранні можливості вищої освіти використовуються недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ряд наукових досліджень Арвата Ф.С., Зязюна І.А., Кан-Калика В.А.

Дослідженню проблеми педагогічної комунікативної майстерності присвячена Ю.Л. Коломінський, А.В. Мудрик, Р. Шмідр та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективність педагогічної роботи часто знижується через труднощі, які виникають при налагодженні вчителем спілкування з учнями через невміння вести діалог, враховувати психічний стан суб'єкта спілкування, невміння зрозуміти і прийняти їх такими, як вони є. Недооцінка рівня важливості мистецтва педагогічного спілкування призводить до конфліктів, різного роду непорозумінь між учителем і учнями.

Мета дослідження – проаналізувати, теоретично обґрунтувати основні проблеми та передумови проблем педагогічного спілкування майбутнього вчителя.

Завданнями дослідження є вивчення та аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури та узагальнення отриманих результатів.

Основний матеріал дослідження. Історико-порівняльний аналіз досягнень попередніх поколінь у галузі комунікативного мистецтва дає змогу ґрунтовно розкрити вимоги до певного явища, узагальнити теоретичні положення, результати, досвід і використати його під час підготовки вчителя до педагогічного спілкування.

Здатність до спілкування як вплив на аудиторію слухачів була предметом аналізу багатьох відомих мислителів давнини, які поєднували безпосередньо педагогічну роботу з ораторською [4]. Сократ звертав увагу на те, що для налагодження взаємодії з учнями необхідні дар Божий і особлива підготовка вчителя. Зіштовхнувшись з проблемою донесення абсолютної істини до студентів через спілкування, він розробив евристичний (пізніше названий Сократовим) метод навчання. Його суть полягала в умінні вчителя одним словом пробудити в учня прагнення до правди; розвивати самостійне мислення; довести хибність уявлень, які мають учні, а потім направити учнів до правильного розуміння істини. Учень Сократа, Платон продовжив дослідження здатності виражати інформацію. Цінною в його теорії була ідея впливу мови на душу. Платон вважав, що лише знаючи природу людської душі, можна надихнути її погляди на інших за допомогою слів і сприяти розвитку тіла і душа учня.

Досягнення ораторського мистецтва в Стародавній Греції були творчо поширені мислителями Стародавнього Риму. Узагальнюючи теоретичний і практичний досвід своїх попередників, учитель і оратор Квінтіліан поставив на професійний

рівень педагогічні проблеми, пов'язані з умінням переконливо і ясно говорити. За Квінтіліаном, вершиною ораторського мистецтва було вміння говорити експромтом, без підготовки, розвивати самостійне мислення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в давнину поруч із оратором-філософом, поетом-провісником стояв учитель. Він був провісником істини, віддавав себе правді, добру, красі. У тогочасних освітніх закладах прагнули виховати громадянина, який уміло переконував словом, зверненням до широкої громадськості.

У середні віки проблема підготовки вчителя до комунікативної взаємодії залишалася актуальною, оскільки ідеологічним оплотом була релігія, яка монополізувала науку, мистецтво та школу, доклала свої руки до керівництва навчанням і вихованням. Навчальний процес, який проводився катехітичним шляхом, був важким для студентів через велике морально-психічне напруження [4].

З часом представники Відродження, зокрема Ф. Рабле, Е. Роттердам, Т. Мур критикували схоластичну школу, звертаючись до проблем Середньовіччя. Педагоги-гуманісти намагалися розвивати у дитини допитливість та інтерес до знань, активність та ініціативу. Вони виступали за легкий і приємний навчальний процес, встановлення доброзичливих стосунків між учителем і учнями, домінування взаєморозуміння. Вони рекомендували поєднувати строгість із м'якістю, відмовлятися від скутості та жорстокості у навчальному процесі, надаючи надзвичайно важливу роль слову [4].

Більш фундаментально проблему особливостей спілкування вчителя з учнем розглядав Я. А. Коменський. Він наголошував на тому, що від учителя, його вміння викласти навчальний матеріал залежить успіх у роботі школи, у навчанні й вихованні учнів. добре сприймається глядачами, «що напій науки вбирался без побоїв, без насильства, без огиди...» [3]. За словами Я. А. Коменського, особливе значення має вміння вчителя через спілкування з дітьми пробуджувати і підтримувати інтерес до знань.

Французький філософ Жан-Жак Руссо висловлював свою думку про комунікативні здібності вчителя, дещо співзвучну поглядам його попередників. «У серце ляже тільки те, що йде від серця». Він вважав надто важливим уміння вчителя непомітно впливати на учнів під час спілкування з ними [3].

На певну проблему звертав увагу і Д. Дідро. Їх погляди збігалися в тому, що вчитель повинен був оволодіти вмінням пробуджувати інтерес дитини одним словом [3].

Швейцарський педагог Дж. Х. Песталоцці вивчав здатність учителя комунікативно взаємодіяти не тільки з учнями, але й з їхніми родинami.

На його думку, вчитель повинен мати гарну вимову, вміти чітко викладати матеріал і логічно будувати своє мовлення.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що згадана проблема, зародившись ще в античній цивілізації в Стародавній Греції, отримала подальший розвиток у кожному наступний період суспільного розвитку. Уміння переконливо говорити, організувати взаємодію, впливати на аудиторію слухачів так чи інакше привертало увагу багатьох відомих філософів, просвітителів і педагогів.

Україна має багаті й різноманітні національні педагогічні традиції. Починаючи з епохи трипільської культури III тис. до н.е., праукраїнці етнічно розвинули національні педагогічні традиції, які стали надійною і стійкою основою української національної системи виховання, наукової педагогіки. Підрастаюче покоління виховувалося демократично. Його вносили в магічне слово, у силу якого здавна вірили праукраїнці, бо воно вважалося запорукою істини, накопичуючи досвід багатьох людей. Завдяки ньому передавалися людські почуття та наміри. Видатні моральні норми співжиття були закріплені звичаєвими законами народної педагогіки і передавалися з покоління в покоління через фольклор. Тому національне ораторське мистецтво, що виникло на власному ґрунті, було цілком самостійним.

У період Київської Русі ораторське мистецтво поступово набуває розквіту. Цьому насамперед сприяло заснування шкіл, бібліотек, подальший розвиток національної культури. Живе людське слово мало велике значення в житті суспільства загалом і школи зокрема. Виникли перші пам'ятки педагогічної літератури, рукописні книги – збірки навчального змісту, які відображали проблему виховання, значення вміння переконливо говорити. Найвідомішими ораторами доби Київської Русі були Іларіон Київський та Кирило Туровський, перший митрополит Русі Іларіон.

За козацької доби домінантою освіти було слово. «Козаки вибрали національну мову, її багатий арсенал. Вони часто опановували наукові системи словесної комунікації, що посилювало вплив слова на співрозмовників і аудиторію... Природним явищем було те, що мова козаків мала барвистість, виразність, емоційність, образність...». Основними ознаками словесних стосунків між старшинами та козаками були демократизм і пошана. Зверталися один до одного на «ти», будь-які командні вигуки не допускалися [3].

Громадські школи, що діяли в Україні з кінця XVI ст., були надзвичайно уважними до спілкування вчителя з учнями. Особливий інтерес для вивчення цієї проблеми викликали статути шкіл, які передбачали вимоги до вчителів.

Головне для нашого навчання – вміння організувати взаємодію зі студентами безпосередньо через живе спілкування з ними.

У Києво-Могилянській академії накопичено унікальний досвід навчання ораторському мистецтву. За словами дослідників, зокрема, В. П. Маслюк і З. І. Хижняк проводилися оригінальні за структурою і змістом курси талановитими викладачами з високим рівнем риторичних навичок [4]. Значний внесок у розробку проблеми комунікації зробив засновник Київської колегії Петро Могила. Певну проблему він пояснив у відомій книзі «Анфологія», зазначивши, що під час спілкування вихователь завжди повинен уміти зрозуміти своїх учнів. Яскравий представник гуманізму в педагогічній теорії та практиці Г. С. Сковорода надавав великого значення діяльності вчителя. Метою виховання він вважав виховання мислячої, чуйної, освіченої, вільної, гармонійно розвиненої, щасливої та корисної для суспільства людини.

Передові педагогічні ідеї XIX століття в питаннях освіти і виховання розглядають проблему педагогічного спілкування, незважаючи на те, що конкретних досліджень цієї проблеми на той час не існувало.

Автор першого в Україні підручника з педагогіки «Народна педагогіка на користь сільськогосподарських шкіл і вчителів» О. В. Духнович був переконаний, що вчитель має бути мудрим, людяним, щирим у спілкуванні, обізнаним. Він повинен уміти добирати й використовувати найкращі можливості слова для розвитку здібностей дітей, формування високоморальної самосвідомості, створення необхідних умов для всебічного розвитку дитини [1]. К. Д. Ушинський вважав навчання і виховання тонким і складним процесом, що вимагав від педагога великої комунікативної майстерності, яка полягала в умінні налагодити взаємодію, вияв щирих і відкритих почуттів у стосунках з учнем. Він вважав, що для ефективного навчання необхідна взаємодія та взаєморозуміння між учнями та вчителем. Він вважав, що навіть голос і зовнішність можуть допомогти наблизитися до дітей або відштовхнути їх [1].

Проблема спілкування вчителя з учнями постійно перебувала в полі зору педагога-гуманіста Б. Д. Грінченка. Він зазначав, що успіх у навчанні, вихованні та взаємодії зумовлений індивідуальністю народного вчителя, рівнем комунікативних здібностей [3].

І.І.Огієнко вважав, що діалог має ґрунтуватися на засадах гуманності. І.І.Огієнко надавав особливого значення комунікативним здібностям учителя під час ознайомлення дітей з новим матеріалом, наголошуючи на тому, що саме порозуміння між учителем і учнями сприяє успішному засвоєнню нової інформації [2].

Видатний педагог Г. Г. Ващенко вказував на необхідність досконалого володіння рідною мовою крізь призму глибокого підходу до розвитку творчості молоді, виховання творців культурних

цінностей на основі культури рідної мови як важливого чинника виховання особистості. реалізована особистість [3].

Принципову позицію щодо комунікативної педагогічної кваліфікації займав М. П. Драгоманов. На його думку, народний учитель – це не лише «вчитель грамоти», а й високоосвічена особистість, здатна через уміле спілкування передавати знання своїм учням [3].

Зміст педагогічної майстерності, шляхи і засоби вдосконалення педагогічної комунікативної майстерності відображені в працях А. С. Макаренка, який наголошував на тому, що вчитель має вміти власним голосом, обличчям, ходю виявляти свій характер, почуття, настрої. «Не може бути хорошого вчителя, у якого немає міміки, яка не може надати необхідного виразу його обличчя або стримати його настрої. Вихователь повинен вміти організувати, ходити, жартувати, бути смішним, злим. Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен рух його приносив, і завжди знати, чого він хоче в даний момент і чого не хоче. Якщо вихователь не знає, кого він може привести?» [3].

Багато мудрих порад щодо педагогічного спілкування дав В.О. Сухомлинський. Стверджуючи, що слово вчителя як засіб впливу на учня нічим не замінене, він наголошував на необхідності налагодження відповідних стосунків між учасниками освітнього процесу на засадах педагогічної комунікації. Пояснив поняття формування гуманізму особистості вчителя та сформував умови для його ефективного функціонування. Ідеєю

співробітництва є одна з тих, якими пронизана вся спадщина видатного педагога.

Результати дослідження. Отже, генезис проблеми показує що в теорії та практиці української школи та педагогіки вирішальним чинником у стосунках вчителя та здобувача освіти є наявність необхідних професійних навичок комунікативної компетентності вчителя. Прогресивні педагоги-просвітителі вважали продуктивну освітню діяльність і вміння педагога організувати спілкування як основу навчання. З кожним наступним періодом вимоги до навичок спілкування розширювалися і врешті охоплювали всі сторони цього процесу. Актуальним у наш час є також розвиток професійної компетентності вчителя, однією зі складових якої є розвиток педагогічних комунікативних умінь вчителя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспект): дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.04 / В. М. Гриньова. Харків, 2000. 471 с.
2. Енциклопедія освіти / ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1036 с.
3. Історія української школи і педагогіки / упор. О.О. Любар; за ред. В.Г. Кременя. Київ: Знання, 2003. 765 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 360 с.
5. Савенкова, Л. О., Романова, Г.М. М. В. Артюшина. Формування психолого-педагогічної компетентності викладачів: тренінг-курс для викл. Київ: КНЕУ, 2011. 390 с.